

**ABDULLA QAHHOR ASARLARIDAGI FRAZELOGIZMLARNING
KONSEPTOLOGIK TAHLILI (“Mahalla” hikoyasi misolida)**

Ilmiy rahbar : f.f.n, dotsent U. E. Rahimov

Mo‘tabarxon Ozodbek qizi Soibjonova

Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti

Filologiya fakulteti II bosqich talabasi

Annotatsiya: Dunyodagi barcha frazeologizmlarning umumiy xususiyatlari yagona, ammo adiblar tilidan ayrim frazeologik birliklar va vositalar milliy o‘zgachalikni berish uchun foydalangan lingvokulturologik belgi hamohangligi frazeologizmlarning xususiy qirralarini ham ko‘rsatib beradi. Ushbu maqola Abdulla Qahhorning “Mahalla” hikoyasida uchraydigan frazeologik birliklarni konseptologik tahliliga bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar: frazeologizm, frazeologik birliklar, frazema, konseptual tahlil, “Mahalla” hikoyasi, ilmiy tadqiqotlar

Tilshunoslikning qiziqarli ilmiy sohalardan biri - frazeologiya. Bu soha yuzasidan ko‘p ilmiy tadqiqot olib borilgani ma‘lum . Shu jumladan o‘zbek tilshunosligida Sh.Rahmatullaev , U.Tursunov , X.Berdiyev , X.Doniyorov , M.Mirzaev , A.Abdunazarov , A.Hojiev , M.Sodiqova kabi olimlar frazeologizmdari sof lingvistik tadqiqot tadqiq qilganlar . Shu jumladan o‘zbek tilshunosligida A.Abdullaev, S.Solixo‘jaeva, S.G‘oibov. M.Sadriddinova, B.Yo‘ldoshev kabi tilshunoslar badiiy adabiyotlardagi ma‘lum davrga tegishli frazeologizmlarni o‘rganganlar. Sh.Rahmatullaev , U.Tursunov , X.Berdiyev , X.Doniyorov , M.Mirzaev , A.Abdunazarov , A.Hojiev , M.Sodiqova kabi olimlar frazeologizmdari sof lingvistik tadqiq qilganlar . Y.D.Pinxasov, A.Sh.Shomaqsudov, M.Xusayinov, I.Qo‘chqortoev, L.A.Umarov, X.Qahhorova, B.Turdialievlar esa o‘z ilmiy tadqiqotlari mobaynida ayrim ijodkorlarning asarlaridagi frazeologizmlarni sharhlaganlar. Frazeologik birliklarni tasniflashda turlichalik mavjud, ammo biz taniqli tilshunos Shavkat Rahmatullaevning tasnifiga asoslanamiz. Frazeologizmlar tarixiy qo‘llanish me‘yorlariga, usullariga ega bo‘lib, ularning ma‘nolari muayyan nutqiy jarayonda oydinlashadi. Frazeologizmlarning quyidagi turlari farqlanadi, - deydi Shavkat Rahmatullayev: frazeologik chatishma — frazemaning ma‘nosi uning tarkibidagi so‘zlarning ma‘nosiga bog‘liq bo‘lmaydi, frazmadan anglashilgan ko‘chma ma‘no o‘ning tarkibidagi so‘zlarning ma‘nosi bilan izohlanmaydi: to‘nini teskari kiymoq, oyog‘ini qo‘liga olib chopmoq, boshini olib chiqib ketmoq va boshqa; frazeologik butunlik (birlashma) — frazemaning ma‘nosi uning tarkibidagi so‘zlarning ma‘nolari asosida izohlanadi, shu ma‘nolar asosida umumlashtiruvchi ko‘chma ma‘no ifoda

qilinadi (ko‘pincha bunday birlashmalarning o‘z ma‘nosida qo‘llanadigan variantlari ham mavjud buladi): yog‘ tushsa yalagudek, yeng shimarmoq, xamirdan qil sug‘urgandek, to‘ydan oldin nog‘ora chalmoq va boshqalar; frazeologik qo‘shilma — bunda frazemalar tarkibidagi bir so‘z ko‘chma ma‘noda qo‘llanadi, boshqasi esa o‘z lug‘aviy ma‘nosini saqlaydi: gapning tuzi, qo‘li gul, ishtahasi ochildi va boshqalar [3]

Bittadan ortiq leksik negizdan topgan, tuzilish birikmaga yoki gapga teng, mazmunan so'zga mos, yaxlitligicha ko'chma ma'no anglatuvchi lug'aviy birlikka frazeologizm (ibora) deyiladi. Ushbu ta'rif frazeologizmlarning ilmiy tabiatini to'laligicha ko'rsatib bergan.

Frazeologizm (frazeologik birlik, frazema , iboralar, turg'un birikmalar, barqaror birikmalar) — ikki yoki undan ortiq so‘zdan tashkil topgan, ma‘noviy jihatdan o‘zaro bog‘liq so‘z birikmasi yoki gapga teng keladigan, yaxlitligicha ko‘chma ma‘noda qo‘llanadigan va bo‘linmaydigan, barqaror (turg‘un) bog‘lanmalarning umumiy nomi . Frazemalar yaxlit holda qoliplangan bo‘lib, bu sintaktik tuzilma birliklarini o‘zgartirish, boshqa bir muqobili bilan(sinonimi bilan) erkin almashtirish mumkin bo‘lmaydi. Bu turg‘un birikmalar nutqda leksikogrammatik tuzilishli, muayyan ma‘no kasb etuvchi tayyor material sifatida qo‘llanadi.

Ayrim yozuvchilar, shu jumladan Abdulla Qahhor asarlari ham frazeologik tadqiq etilgan. Biz esa ushbu tahliliy tadqiqot mobaynida yozuvchining frazeologiyasidagi konseptlarni o‘rganib chiqdik va “Mahalla” hikoyasi misolida ularni ko‘rib chiqamiz. Yozuvchi Abdulla Qahhorning birgina “Mahalla” hikoyasining o‘zidagina qahramonlar nutqidagi milliylikni ta'minlovchi frazeologizmlardan unumli foydalanganini ko'rishimiz mumkin. Adibning asarida qo'llagan frazeologizmlarni konseptologik tahlilini quyidagicha tizim asosida tasniflash mumkin:

- 1) frazemalar ichki bo‘linishi asosida;
- 2) konseptologik sema umumiyliigi asosida

Biz quyida keltiriladigan misollar tahlilini ikkinchi tizim asosida tasnifladik. Frazeologizmlarning konstruksion tuzilishi birikma ko‘rinishida bo‘lgani tufayli ular ko‘proq fe‘l so‘z turkumiga doir konseptlarga mutanosibdir. Shu bilan birga frazeologizmlarning konseptual tahlili ularning ot va fe‘l so‘z turkumiga xosligi bilan xarakterlanishini ko‘rsatadi.

Uy sovuq bo‘lmasa ham, bir necha kundan beri uning eti uchar, oyog‘i sovqotar, og‘rir edi [1].

Izohi: badani titramoq, teriusti hujayralar tikan tikan bo‘lib g‘ayriixtiyoriy harakatlanishi . Konsept: konseptual tahlilga molik emas

Hikmat buva nima bo‘lganini bilolmay, ko‘zi bilan ko‘rib turganini aqliga sig‘dirolmay, garang bir ahvolda turib qoldi...[1,157].

Izohi: lol qolib, hayron bo‘lib, fikrlari chuvalashib. Konsept: karaxtlik, lol qolish, o‘ylab o‘yiga yeta olmaslik.

Hikmat buvaning yurak-bag'rini sug'urib oldi [1,158].

Izohi: 1) qattiq iztirobga solmoq 2) betoqat bo'ldi. Konsept: ezilmoq, siqilmoq, o'ylanmoq

Hikmat buva kechalari uxlamas, dori ichib uxlasa ham yarim kechasi uyg'onib, tong otguncha o'tirib chiqar, uydagi hamma narsa unga kampirini, yolg'iz qolganini eslatar, har bir tovush o'lim bo'lib uning miya qopqog'ini chertar edi [1,159].

Izohi: o'z hayotida ko'rди, o'ylayverib gangidi, miyasiga urdi. Konsept: qattiq o'ylanmoq, iztirob chekmoq.

Onaxonimiz ta'rifga sig'maydigan ayol edilar, shuncha odam bekorga kelgani yo'q [1, 160].

Izohi: ta'rifga til ojiz, ijobiy xususiyatlarini sanab adog'iga yetib bo'lmaydi, ta'rifning o'zi kam. Konsept: 1) tilyog'lamalik, xushomad 2) samimiy maqtov

Shu majlisda yana bir masala ko'tarildi: mahallada har kuni bo'lmasa ham, haftada ikki-uch marta...[1,161].

Izohi: ma'lum bir muammoni tahlil qilish uchun jamoaga tadbiiq qilish. Konsept: muammo, hal qilish,

Chol chiqib mahallani aylandi, daraxtlarni ko'zdan kechirdi [1,162].

Izohi: qarab chiqdi, birma-bir ko'rди, sinchiklab tanishdi. Konsept: e'tibor, tekshiruv.

Chol yana bir nima demoqchi edi, o'ziga go'r qazitib qo'yganini eslab dami ichiga tushib ketdi [1,163].

Izohi: qo'rquv aralash hech nima deyoimay lol bo'lib qoldi. Konsept: qo'rquv, xijolat.

Ijodkor xususiy o'xshatishlari yoki frazemalari

Ellik uch yildan beri bir dasturxondan tuz tatigan, bir ko'rpani bosgan, birga kulgan birga yig'lagan [1,158].

Konsept: birgalik, yondoshlik, hamnafaslik

Ko'ngil so'ragani yana butun mahalla kirdi [1,158]

Konsept: hamdardlik, muruvvat

Chol kun oqqanda adoyi tamom bo'lib qaytdi [1,159]. Chol tugab borayotganini ko'rib o'g'li bilan kelini tashvishga tushib qoldi [1,159].

Konsept: tushkunlik, yashashga bo'lgan umidning so'nishi

Xulosa, mazkur maqola orqali frazeologizmlarning umumiy xususiyatlarini hisobga olgan holda Abdulla Qahhor tilidagi ayrim xususiy va umumiy frazemalarni konseptologik tahlil qildik. Mazkur tadqiqot davomida hikoyada frazeologizmlar singari verbal birliklar orqali o'zbek lingvokulturologiyasiga xos xususiyatlarni ham ko'rib chiqdik

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Muhabbat / A.Qahhor. – Toshkent: Yangi asr avlodi. -248b.
2. <https://uz.m.wikipedia.org>
3. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining frazeologik izohli lug‘ati. Toshkent: O‘qituvchi. – 1978. ; Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili (darslik). Toshkent: Universitet, 2006 – B. 418
4. Mo'tabarxon Ozodbek qizi Soibjonova. (2022). THE CONCEPT OF SHAME IN THE WORKS OF ABDULLAH WRATH (BASED ON ABDULLAH QAHHOR'S STORY "THE WOMAN WHO DIDN'T EAT RAISINS"). <https://doi.org/10.5281/zenodo.6635466>
5. ABDULLA QAHHOR ASARLARIDA MUHABBAT KONSEPTI (“Muhabbat” qissasi misolida) SSOGL Mahmudjonov, MTOQ Soibjonova - ... : Innovative, educational, natural and social sciences, 2022
6. Pragmatic Properties of Limited Vocabulary in Uzbek Language Andijan State University GU Pratoa, MO Soibjonova Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 165-167, 2022
7. Gavharoy Israiljon Kyzi, Nurmatova Zaxro Nosirjon qizi, & Mo‘tabarxon Ozodbek qizi Soibjonova. (2022). LANGUAGE AND THOUGHT. COGNITIVE LINGUISTICS. CONCEPT. JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 8(7), 17–20. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/MBK3N>